

BYMÆRSK OG GÆST

By, marsk og geest 29

Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland

Forlaget Liljebjerget 2017

By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings- og Innovationsstyrelsens retningslinier.

Redaktion: Mette Højmark Søvsø, Bo Ejstrud, Flemming Just,
Claus Feveile, Morten Søvsø.

Layout: KIRK & HOLM

Tryk: Rosendahls

Copyright: 2017 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag. Det blev oprettet i 1997 til minde om og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene 1591–92 otte bøger, der var „Prentet paa Liliebierget udi Ribe“. Om disse bogudgivelser og trykkeriet se *By, marsk og geest* 10, 1998.

ISBN 978-87-89827-63-5

ISSN 0905-5649

Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne til bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænket og gør berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.

Indhold

Martin Egelund Poulsen

Bebyggelse og landbrug i overgangsperioden mellem yngre stenalder og ældre bronzealder – betragtninger fra et sydjysk indlandsområde s. 05

Settlement and agriculture in the transition of the Late Neolithic and Early Bronze Age – observations from a southern Jutland inland region s. 29

Lars Grundvad og Maria Knudsen

Fæstedskatten – dynastisk guldsmedekunst i 900-årenes Danmark s. 30

The Fæsted hoard – Dynastic goldsmith production from 10th century Denmark s. 49

Claus Feveile

Ombukkede knivskedebeslag af blik s. 50
Folded scabbard chapes of sheet metal s. 120

Fæstedskatten

– dynastisk guldsmedekunst i 900-årenes Danmark

Af Lars Grundvad og Maria Knudsen

I juni 2016 fandt tre dygtige detektorførere seks guldarmringe og endnu én i sølv på en mark ved Fæsted nær Sdr. Hygum i Sønderjylland. På selvsamme mark blev der i 1911 fundet en halskæde i samme stil som en af armringene. Alt sammen dateret til vikingetiden. På baggrund af fundene gennemførte Museet på Sønderkov en redningsgravning på stedet, hvor målet var at redde skattens bestanddele fra pløjning samt at undersøge omstændighederne for skattens nedgravning. Undersøgelsen var en stor succes, for skatten voksede betragteligt, og det lykkedes tilmed at finde gruben, hvori skatten var nedlagt. Men hvilken betydning har skatten, og hvad kan den fortælle om den samtid, den blev nedgravet i? Denne artikel er den første blandt flere, som hver har et afgrænset tema. Målet er hér at belyse relationen mellem Jellingstilen og Jellingdynastiet, for blandt de mange fund hørte tre til denne berettende stilart.

Sønder Hygum ligger på en markant bakkeø i Sønderjylland mellem Rødding og Ribe. Landsbyen er præget af den gamle landevej, som i dag deler byen i to, men som oprindeligt løb langs nordsiden af Sønder Hygum. Fra landsbyen er et fantastisk udsyn til nabobyerne og åløbene, som leder fra indlandet og ud til Ribe (fig. 1). Den fremstår i dag som en typisk lille sydjsk landsby med en lille dagligvarebutik, et aktivt forsamlingshus og en flot kirke. Hvad mange ikke tænker over er, at kirken faktisk er usædvanlig stor i forhold til, hvad byens størrelse byder.

Kirken tårner på en lille højning centralt i landsbyen langs hovedgaden. Dens fremtoning antyder, at landsbyen husede betragtelig velstand i den tidlige middelalder, hvilket også kan læses gennem skattetaksterne i Ribe Oldemoder, hvor det anføres, at kirken betalte den største skat i stiftet (Danmarks kirker 1952, s. 742).

Denne velstand kan imidlertid følges længere tilbage, for hvis man medregner Sønder Hygums vestlige nærområder, tegner der sig et ganske rigt miljø, som for metallerne strækker sig helt tilbage til ældre bronzeal-

Fig. 1.

Vejen kommune ses til venstre markeret med gråt. Her under ses fundstedet for Fæstedskatten markeret med rødt kors. Sønder Hygum ligger lige nordøst derfor, mens Ribe ligger ca. 12 km mod vest på den anden side af et stort vådbundspræget område. Grafik: Museet på Sønderkov.

The municipality of Vejen is seen on the left, highlighted in grey. To the right, the find location for the hoard marked by a red cross. Sønder Hygum is situated just to the North East, whilst Ribe lies ca. 12km to the West on the other side of a large area dominated by wetlands.

der. Sidstnævnte periode har således budt på en guldarmring, guldringe og talrige bronzer, mens der fra ældre jernalder kendes en guldberberloperle fra Fæsted Toft, og senest er Fæstedskatten dateret til mellem ca. 900 og 975 e.Kr. fremkommet (Johansen et al 1972 s.18–20; Grundvad 2017).

Sidstnævnte udgør emnet for nærværende artikel, som har til formål at præsentere skattens genstandsgrupper med særligt fokus på de ornamenterede genstande. Dette gøres for at præcisere skattens tilknytning til Jellingstilen og diskutere smykkernes mulige tilknytning til den højaristokratiske sfære omkring Jellingdynastiet ved midten af 900-tallet. En sådan sammenhæng er før foreslået i faglitteraturen, men fundet af Fæstedskatten giver anledning til at gøre et nyt forsøg på at belyse denne teori og foreslå nye tilgange til vikingetidens skattefund samt deres brug og betydning i samtiden.

Fundhistorie

I 1911 var Simon Thøstesen ude og harve marker nær Fæsted ved Sdr. Hygum. Da dagen var ovre og redskaberne skulle hænges på plads, opdagede han en guldhalskæde i den muld, der sad på harvetænderne (fig. 3a). På trods af, at egnen var under tysk herredømme, besluttede Simon at indlevere fundet til myndighederne – i København vel at mærke. Nationalmuseet erklærede kæden for danefæ, og han modtog hele 225 kr. i danefædusør. Faktisk kan det læses

i protokollerne, at Simon også medbragte en romersk guldmønt slået af kejser Diokletian (284–305 e.Kr.) til vurderingen, men af uvisse årsager blev mønten ikke indlemmet i de nationale samlinger, og mønten er i dag borte¹. Kæden kan dog endnu ses i Nationalmuseets permanente udstillinger.

Sidenhen har flere detektorførere forsøgt at lokalisere det præcise fundsted for at undersøge, om der skulle skjule sig flere genstande. De første gennembrud kom i 2014, hvor der blandt andet blev indleveret en næbfibel. Men endnu ingen genstande, som kunne knyttes til guldhalskæden. I foråret

Fig. 2.

De samlede fund fra Fæstedskatten fundet i 2016. Foto: Nick Schaadt, red. Brian Christensen, Museet på Sønderkov.

The complete Fæsted hoard as recovered in 2016.

2016 begyndte vikingetidens fundene imidlertid at dukke op, og man kunne lige så stille indsnævne en plads, der om ikke andet var samtidig med guldkæden². Ganske kort tid derefter dukkede en snoet guldarmring op. Endnu fem guldarmlinge af varierende typer blev gravet frem fra mulden og dertil en i sølv (Ejstrud & Grundvad 2016). Mest interessant var en armring, som var prydet med to dyrehoveder, der klart viste stil-mæssige ligheder med guldkæden fra 1911, hvorved der med største sandsynlighed var tale om dele af samme skat. Med tilkomsten af guldarmlingene indeholdt skatten nu mere end ca. 900 g guld, hvorfor skatten

nu kunne regnes for den største vikingetids guldskat i Danmark.

På baggrund af spredningen af de syv armringe udlagde Museet på Sønderkov et udgravningsfelt på blot 800 m² – dels for at redde yderligere dele af skatten, og dels for at undersøge skattens kontekst (Grundvad 2017; Ejstrud & Grundvad 2017). Udgravningen blev støttet økonomisk af Slots- og Kulturstyrelsen, og med på udgravningen var de tre detektorførere, der fandt armringene. Sammen var de ansvarlige for at afsøge muldhorisonterne, som de gradvist blev gravet bort. Udgravningsresultaterne

Fig. 3a.

Guldkæden fra Fæsted. Fundet i 1911 hvorefter den blev erklæret danefæ. Kæden tilregnes Jellingstilen og dateres derved omtrent til 900-tallets første halvdel. Foto: Nationalmuseet, København.

The gold chain from Fæsted. Unearthed in 1911, after which it was declared as Danefæ or treasure. The chain is interpreted as belonging to the Jelling style and can therefore be dated to around the first half of the 10th century.

Fig. 3b.

Det korsformede hængesmykke, som blev fundet i 2016. Bemærk hér, at det er vist i detalj og derfor virker større i forhold til kæden. Foto: Nick Schaadt, Museet på Sønderkov.

The cross-shaped pendant, found in 2016. Take note, that as it is shown here in close detail, it therefore seems larger in size compared to the chain.

var glimrende og fundmængderne overvældende, men igen fremstod ét fund som særligt vigtigt og samtidigt gennemført smukt; nemlig et pragtspænde med et centralt motiv udført i Jellingstil. Ved fundet af dette spænde er det sandsynliggjort, at kæden fra 1911 samt detektorfundene og udgravningsfundene er fra samme nedlæggelse, men det er på nuværende tidspunkt ikke muligt at give en præcis datering af nedlæggelsen.

Fæstedskattens sammensætning

Med den afsluttede udgravning udgør skatten ved indgangen til 2017 ca. 1,4 kg guld (vejet inkl. sten og en smule jord) og ca. 100 g sølv (fig. 2). Det må dog forventes, at der dukker flere genstande op, idet

flere fragmenter viser, at alt endnu ikke er fundet. Det er håbet, at disse sager reddes ved de kommende års detektorafsøgninger. Skatten indeholder flere genstandsgrupper såsom halskæden, hængesmykker, armbånd, perler, klipguld og betalingssølv i form af klippede smykker og dirhemklip samt en sølvarmring. For betalingssølvet og klipguldet gælder her, at disse blot bør ses som masse og derfor udgør en betalingsværdi. De to grupper indgår derfor ikke i den videre analyse. Det samme gælder for de armringe, der ikke bærer nævneværdige, fortællende karakteristika; hvilket vil sige alle armringe på nær den, som bærer de to hoveder i Jellingstil.

Fig. 4.

Et af de to femarmede kors fra Fæsted. Det andet var brudt i to stykker. Foto: Nick Schaadt, Museet på Sønderkov.

One of the two five armed crucifixes from Fæsted. The other one was broken in two.

Fig. 5.

Det fugleformede vedhæng. Foto: Nick Schaadt, Museet på Sønderkov.

The bird shaped pendant.

Halskæden med de dyrehovedformede ender

Kæden er i alt 62 cm lang, og den vejer 67 g (fig. 3a). Selve kæden er lavet af flettede guldtråde (Jørgensen & Petersen 1998 s. 288). Det mest udsagnsgivende er de to dyrehoveder udført i Jellingstil, som ses i enderne af kæden. Disse er lavet over en støbning, som har udgjort en base for det efterfølgende detaljerige granulerings- og filigranarbejde, som sammen dannede alle detaljer. På denne måde er der lavet øjne, ører, næse og mund. I dyrehovedernes vidtåbne gab har der siddet øskener, hvoraf det ene dog er afknækket. Øskenerne har sandsynligvis båret et korsformet hængesmykke i stil med dem, der blev fundet

i Hiddenseeskatten i 1873 (Armbruster & Eilbracht 2010). Et sådant vedhæng var således at finde blandt de genstande, der blev fundet ved udgravningerne (fig. 3b). At det sandsynligvis var dette hængesmykke, der hørte til kæden skyldes, at kæder med dyrehovedterminaler ofte bar kæder med et religiøst ladet motiv. Dette ses blandt andet ved det velkendte tilnærmelsesvist samtidige Thorshammerfund fra Ödeshög i Östergötland og særligt fra slutningen af vikingetiden og tidlig middelalder, hvor der kendes flere eksempler på halskæder udført i Urnesstil, som bærer korshængesmykker. Det bedste eksempel herpå er vel Orøkorset, som blev fundet i 1849. De øvrige mange hængesmykker fra Fæstedskatten,

såsom de to femarmede kors, fuglen og de stenindfattede vedhæng må således skulle relateres til andre kædeophæng.

Femarmede kors

Blandt disse resterende vedhæng er især de to femarmede kors interessante (fig. 4), idet de umiddelbart kun er kendt fra et andet fund; nemlig Lackalångaskatten fra Skåne, hvor det er fundet med en groft udført variant af Hiddenseehængesmykket, en guldperle med C-formede spiraler og en Terslevfibel – alt sammen i guld. Desuden blev der i den skånske skat også fundet en række sølvsager, hvor især tre armringer med påsat betalingsølv minder om sølvarmringen fra Fæsted. Kun ved lukningerne ses der indbyrdes forskelle. Genstandssammensætningerne indikerer, at de to depoter fra hhv. Fæsted og Lackalånga er gravet ned på omtrent samme tid. Det stiliserede fuglevedhæng fra Fæsted (fig. 5) er derimod vanskeligt at genkende i andre sammenhænge, der kan knyttes til vikingetidige skattefund. Fuglemotiver af den variant er dog velkendte fra germansk jernalder og frem til vikingetiden. I det nuværende Rusland og især i egnene omkring Kiev i Ukraine er motivet tilmed knyttet til fyrsteslægten helt op i tidlig middelalder, hvor man ser fuglen afbildet på blandt andet skiveformede hængesmykker (Ambrosiani & Erikson 1993, s. 12 ff.). Interessant nok kendes et tilnærmelsesvist identisk fuglemotiv på en mønttype slået i York i perioden 939–941, som minder så meget om Fæstedfuglen, at deres ophav kan være ens.

Stenindfattede hængesmykker

De stenindfattede hængesmykker (fig. 6) er hidtil helt ukendte i det nuværende Danmark, men de kendes i gravgodset i to grave fra Hedeby. Den ene er grav 318, som samlet har budt på tre vedhæng af typen samt guldperler. Det andet fund er fra kammergrav 5,

Fig. 6.

Et af de syv vedhæng med indfattede sten. Her med facetsleben bjergkrystal. Foto: Nick Schaadt, Museet på Sønderkov.

One of the seven pendants with mounted stones. Exemplified here with a facet cut mountain crystal.

Fig. 7.

Guldperle med C-formet spiral udført i filigranarbejde med granulering i flere åbne zoner. Foto: Nick Schaadt, Museet på Sønderkov.

A golden pearl with a c-shaped spiral worked in filigree with granulation on a number of open zones

Fig. 8.

a. Den samlede armrings på 251 g. Bemærk de to dyrehoveder med de vidtåbne gab og de karakteristiske øjne. b. Detail af ét af de to ansigter. Fotos: Nick Schaadt, Museet på Sønderkov.

a. The massive arm-ring weighing 251g. Note the two animal heads with wide-open jaws and the characteristic eyes. b. Close study of one of the two animal heads.

og dette har særlig betydning for forståelsen af Fæstedskatten. Trods at flere af Hedeby-smykkerne mangler det indfattede emne, er konstruktionen af smykkernes rammer så identiske med flere af smykkerne med bjergkrystal fra Fæsted, at de sandsynligvis er lavet i samme værksted. Interessant for koblingen til Fæstedskatten og de stilmæssige relationer er, at der i kammergrav 5 foruden guldhængesmykket også blev fundet to hængesmykker i Terslevstilen, hvorved der er dateringsmæssig overensstemmelse mellem gravene og Fæstedskatten (Arents & Eisenschmidt 2010a, s122–123). Terslevstilen er opkaldt efter Terslevskatten, hvor de er nedlagt sammen med blandt andet en sølvhalskæde udført i Jellingstil. Jellingstilen og motiver fra Terslevfibernes er således velkendte i relation til hinanden.

Guld- og sølverperler

Der er fundet i alt ni guldperler (fig. 7) og én i forgyldt sølv. Det er dog kun otte af de ni guldperler, der kan relateres til Jellingstilens samtid. Relationen ses ved tilstedeværelsen af det karakteristiske C-formede spiralmotiv, som er så typisk for Terslevstilen. Eftersom perlernes størrelse varierer en smule, varierer vægten mellem

1 og knap 4 g. Alle perler er lavet af en skal af tyndt blik, hvorpå der med granulering og filigran er dannet en række mønstre, hvoraf især det C-formede spiralmønster er berettende.

Guldringe

Ved udgravningen blev der fundet endnu en guldarmsring, hvormed det samlede antal er syv. Af disse er en af ringene særlig interessant for nærværende artikel; nemlig den massive guldarmsring med påsat betalingsguld og stiliseret lukning med dyrehovedterminaler (fig. 8a). Bagsiden er flad i tværsnit, mens forsiden er profileret og ornamenteret

med trekantede stempeltryk, hvori der ses tre cirkler. De to dyrehoveder, som er udført i Jellingstil, er vendt bort fra hinanden og bider om selve armringen. Dyrehovederne er dannet ved filigran, og de er ganske lig de hoveder, som pryder den kæde, der blev fundet i 1911. Den lille vægtreguleringsring er lukket i et snoet lukke i en tråd, der er tilnærmelsesvist jævnbred med resten af ringen. Hele ringen er dekoreret med tværgående og omgående, fordybede linjer, der giver et nærmest pølset udtryk.

Det skal nævnes, at der sandsynligvis blev fundet en armring lignende denne nær Hiddenseeskatten (Armbruster & Eilbracht 2010). Desværre er det tyske eksemplar forsvundet, og der vides kun ganske lidt om det. Men hvis det er tilfældet, at der også fandtes en armring i relation til Hiddenseeskatten, så minder Fæstedskatten og det tyske fund ganske meget om hinanden.

Stort spænde med dyreornamentik

Det mest interessante fund ved de samlede undersøgelser var dog guldpragtspændet med de fire lænkevedhæng (fig. 9). I sin samlede stand med kæder og vedhæng er dette endnu uden lige i det nuværende Danmark, men der kendes lignende fund fra det øvrige Skandinavien. Spændet er svagt hvælvet, udsmykket med dyremotiver og har en ring påsat på bagsiden, hvori der sidder tre perler samt fire kæder, som nederst bærer trekantede knudeværk. Skivens motiv er lavet på en større, særskilt skive og udgøres af tre, symmetriske dyr udført i Jellingstil (fig. 9b og 9c). De tre dyrs hoveder samles mod skivens centrum, hvor de tre bagudvendte læbelapper nærmest udgør et særskilt dekorativt element. Hovederne er præget af et stort, cirkelrundt, hvælvet øje, og dyrene fremstår med hoftepartier, slangelignende kroppe, haler og poter. Kroppene fremstår i relativt højt

relief og de er dannet af to snoede tråde, som er adskilt af én glat tråd. De tre kroppe er stedvist sammenflettede, hvilket blandt andet ses ved dyrenes nakketop, der strækker sig ned over dyret til højre.

De fire lænker er ligeledes lavet af riflet tråd og hvert led er dobbelt, dvs. består af to ringe, som hæfter i endnu to ringe. Et sted mangler der én ring. Lænkerne er hver 125 mm lange, og nederst afsluttes hver med blot én ring, som hver hæfter en trikvetra. Disse ligner ved første øjekast hinanden, men én skiller sig dog ud ved at være en smule mindre end de øvrige og ornamenteret med filigran på begge sider. De tre øvrige har således en glat side og en side med filigran. Ligeledes er der i den unikke trikvetra to cirkler – et i hvert af de to hjørner, der ikke fungerer som ophæng. Alle trikvetraer er lavet af to plader guldblik.

De tre perler, der adskiller lænkerne i bærereringen, er tilnærmelsesvis identiske. De fremstår næsten kuglerunde og med munding, som er forstærkede af en indlagt, riflet tråd. På perlerne ses cirkler af filigran med en tråd, der enten er riflet eller snoet. Perlerne måler kun ca. 8 mm ved bredeste tværmål over bugen.

Stilistisk tilhørsforhold – Jellingstilen

Jellingstilen er en vikingetidig stilart, som udspringer af den forudgående Borrestil i sidste halvdel af 800-tallet, og dens karakteristika videreudvikles i den efterfølgende Mammenstil i midten af 900-tallet (Fuglesang 1982). Stilen har fået sit navn efter en samling af ornamenterede genstande, som over en periode på flere hundrede år blev fundet ved undersøgelser i Nordhøjen i Jelling og i en kammergrav i den nuværende Jelling kirke (Krogh og Leth-Larsen 2007; Krogh 1982). Mest kendt er det lille indgra-

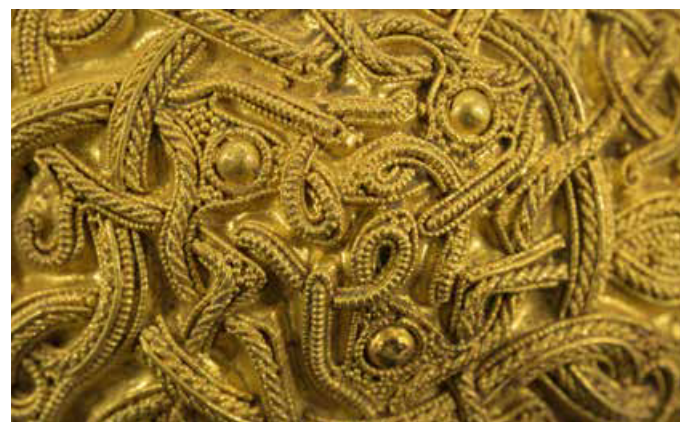

Fig. 9a.

a. Pragtspændet fra Fæstedskatten.
b. Digital udtegning af de tre dyr i Jellingstil.
c. De tre centrale dyreansigter i detail. Foto: Nick Schaadt, Museet på Sønderkov. Grafik: Museet på Sønderkov.

a. The magnificent brooch from the Fæsted hoard.
b. A digitally rendered plot drawing of the three Jelling style animals.
c. Close study of the three central animal heads.

9b.

9c.

verede bæger i sølv, der som den første genstand i gruppen fremkom ved udgravning i Nordhøjen i 1820 (Krogh og Leth-Larsen 2007, s. 20–23). Ornamentikken på dette bæger fremviser et af stilartens mest yndede motiver i form af to bånd- og S-formede dyr i profil, sammenslynget i en symmetrisk og aksial komposition. Fra hovedet udspringer en kort nakketop og fra snuden en karakteristisk, lille, bagomrullet læbelap. Andre hyppigt brugte motiver, som dog ikke optræder på bægeret, er blandt andet plantelignende udløbere eller ranker uden blade, trikvetraer og korte, ofte dobbelte, rankeskudlignende afslutninger, foruden dyr i relief eller plastisk udførelse.

Fundene fra Jelling er essentielle for forståelsen af Jellingstilen og dens oprindelse, som muligvis har udgangspunkt i et specialiseret værksted under Gorm den Gamles hof. Et sådant værksted har ikke nødvendigvis været lokaliseret i Jelling, idet kongemagten på dette tidspunkt næppe har været stationært, men derimod omrejsende. Højt specialiserede kunsthåndværkere kan have fulgt hoffet og forestået en produktion af pragtgenstande, som har været brugt aktivt i legitimeringen af et nyt dynastisk krav på magten (Knudsen 2010).

I skatten fra Fæsted forekommer dyreornamentik på det store pragtspænde og i form af plastiske dyrehovedterminaler på den ene af de snoede guldringe samt på den oprindelige kæde fundet i 1911. Slyngeornamentik i form af trikvetraer findes på de fire små vedhæng i presblik, der afslutter kæderne, som hænger fra spændet. Desuden er det korslignende vedhæng udsmykket med slynget filigran i samme form som den, der pryder hængeskorsene fra Hiddenseeskatten. Også perlerne er udsmykket med filigran og granulering, mens de firearmede kors er udfyldt med

fladedækkende granulation og stave i filigran. Endelig er også fuglen prydet med granulering og filigran.

I alle tilfælde, hvor genstande fra Fæstedskatten er udsmykket med dyreornamentik, udviser motiverne flere af Jellingstilens karakteristika. For dyrehovedterminalernes vedkommende udviser de mange af de samme karakteristika som eksempelvis rembeslagene fra kammergraven under Jelling kirke (Krogh 1982).

Perspektivering

Det store centralspænde udgør et mesterværk i sig selv. Dette spektakulære smykke har indtil nu fire paralleller, som via skivens motiv, komposition og håndværkstekniske udførelse er tilnærmelsesvis eller stort set identisk med spændet fra Fæstedskatten. Udsmykningen på disse spænder består af to, tre eller fire profilsete dyr med kroppen placeret i tilnærmelsesvis kringløløkkekomposition. Tre af de fire paralleller er udført i sølv, hvilket gør Fæstedspændet og et nyligt fundet spænde fra Grønning i Salling³, som begge er af guld, til pragteksemplarer blandt dem. En af parallellerne er fra Södra Byrummet i Visby på Gotland og har en ikke nærmere oplyst fundkontekst (Wilson 1995, s. 117), mens to er fundet i sølvskattefund fra henholdsvis Tråen, Buskerud i Norge (Petersen 1955, s. 22) og Tolstrup, Jylland i Danmark (Skovmand 1942, s. 49). I denne henseende er Tolstrup-spændet særlig interessant, idet det er fundet sammen med blandt andet et helt og tre fragmentariske, korsformede hængesmykker af samme type som dem, der optræder i gulds-katten fra Hiddensee (Skovmand 1942, s. 49–51). Der er således tale om en fundsammensætning, der i flere henseender minder om den, der optræder i Fæstedskatten. Spændet i guld fra Salling er fundet med detektor, bukket omkring tre guldpærlor, og der er således

også her tale om et skattefund. Hvorvidt den oprindeligt har været begravet som en del af et større sæt i stil med Fæsted- og Tolstrupskatten vides imidlertid ikke.

Skattefundene fra Tråen og Tolstrup kan i begge tilfælde møntdateres til en nedlæggelse kort efter år 1000. I hvert fald for Tolstrupspændets vedkommende er det dog givet, at det på nedlæggelsestidspunktet kun blev brugt som betalingsmiddel (Skovmand 1942, s. 54). Som nævnt indledningsvist kan der endnu ikke gives en mere præcis datering af Fæstedskattens bortgæmmelse, men det stilistiske slægtskab med de to førnævnte spænder kunne indikere en nedlæggelse omkring år 1000.

Stilistisk har dyrene på disse spænder stor lighed med Jellingstilens profilsete, båndformede dyr med lille, bagomrullet læbelap. Fuglesang og andre har ganske vist senest henført typen til Mammenstilen (Fuglesang 1991, s. 95; Kleingärtner 2007, s. 68–75), men trods manglen på visuel overskuelighed er den overordnede, symmetriske kompositionsform med båndformede dyr placeret i kringløløkke typisk for Jellingstilen. Den samme repetition af motiver i en tregruppe findes desuden på skåls-pænder af JP type 57 samt et rundt spænde fra Dalarna i Sverige. På disse genstande er tilknytningen til Jellingstilen indiskutabel (Capelle 1968, s. 51). Derfor er det efter vores opfattelse mest rigtigt at henføre typen til Jellingstilen, men spændetypens stilistiske tilhørsforhold bør dog ses i sammenhæng med de omkring 40 øvrige eksemplarer i filigran fra skandinaviske, nordtyske og baltiske skattefund, som overordnet set har samme motiv og komposition, men hvor dyrene har Borrestilens karakteristika i form af hoveder set fra oven og kroppe placeret i kringløløkkeposition (Fuglesang 1982, s. 165–167; Kleingärtner 2007, s. 51–81).

Runde filigranspænder med dyreornamentik

Filigrandekorerede sølv- og guldspænder fra skattefund forekommer overordnet set i to typer, hvor den ene sædvanligvis tilskrives Borrestil og den anden Jellingstil (Wilson 1995, s. 100, 117–118). Sidstnævnte type udgøres af den gruppe på fem spænder, som er omtalt i det foregående og hvori spændet fra Fæstedskatten indgår. Det er imidlertid langt fra sikkert, at der kan opstilles en så kategorisk inddeling i stilart og stilistisk tilhørsforhold for disse spænder (Jansson 1991, s. 267). Således fremhæver Fuglesang de veludviklede løkkeformer i spændernes ornamentik og deres sammenhæng med Jellingstilen. Og mens den ene type fremviser Borrestilens geometriske disciplin i placeringen af dyrene (fig. 10), ses Mammenstilens hvirvlende indflydelse hos den anden (Fuglesang 1981, s. 82–83; Fuglesang 1982, s. 165–167). Denne gruppe af spænder har altså en væsentlig stilistisk bredde, men fundet af en mængde bronzemodeller fra havnen i Hedeby viser imidlertid, at de er blevet produceret sideløbende af den samme håndværker (Klindt-Jensen & Wilson 1965, s. 67; Fuglesang 1982, s. 167; Wilson 1995, s. 121; Kleingärtner 2007). Generelt synes filigransmykker at have været mindre influeret af stilistiske innovationer end andre smykketyper, og udviklingen af motiv såvel som form lader til at løbe en anelse skævt i forhold til den øvrige stiludvikling (Fuglesang 1982, s. 165–167).

Som tidligere nævnt er det rigtigst at knytte Fæsted-spændet og de øvrige af samme type til Jellingstilen, men det er næppe muligt at knytte hele gruppen sikkert til denne stilart. Det er dog givet, at ornamentikken på disse spænder har mere til fælles, end hvad der adskiller dem hvad angår motiv såvel som komposition, og når dette sammenholdes med deres sideløbende produktion er det

fristende at tænke dem ind i den samme, større sammenhæng. Patricer til fremstilling af begge typer spænder er fundet i Malmö (Skovmand 1942, s. 53) og Sigtuna (Jansson 1991, s. 281) samt i den førnævnte store samling af modeller fra havnen i Hedeby (Klindt-Jensen & Wilson 1965, s. 67; Fuglesang 1982, s. 167; Wilson 1995, s. 121; Kleingärtner 2007, s. 51–81). Spænderne kan altså antages at være nordiske arbejder, ligesom anvendelsen af dyremotiver på filigransmykker sandsynligvis også er et skandinavisk træk (Skovmand 1942, s. 53).

Fæstedskatten, „Hiddenseestilen“ og Jellingdynastiet

Den omtalte gruppe af filigranspænder i sølv og guld optræder, når de findes i skattefund, ofte sammen med andre filigransmykker såsom korsformede vedhæng, som det eksempelvis ses i skatten fra Tolstrup. Også guldringe i forskellige størrelser optræder ofte i kombination med filigransmykkerne, og dette er Vester Vedsted skatten et eksempel på (fig. 11). Begge disse kombinationer optræder i Fæstedskatten. Herudover er der mange afvigelser de forskellige skattefund imellem, og i mange tilfælde må man da også gå ud fra, at det kun er en del af skatten, der er blevet fundet. Overordnet set lader det dog til, at der er et mere eller mindre låst „sæt“, der gør sig gældende for flere af disse skattefund, hvor kombinationen af et pragtspænde med dyreornamentik og en eller flere guldringe samt eventuelt korsformede vedhæng udgør formen. Pragteksemplaret blandt disse „sæt“ er naturligvis den fantastiske guldskat fra Hiddensee ved Rügen, som består af spænde, guldring og en mængde korsformede vedhæng (Paulsen 1936). Det kan ikke afvises, at denne genstandskombination er tilfældig, men det er påfaldende, at i samtlige tre (eller fire) ud af fem tilfælde, hvor spændetypen fra Fæsted

Fig. 10.

Spændet fra Nonnebakken ved Odense. Bemærk dyrenes hoveder, som er set fra oven. Foto: Nationalmuseet.

The brooch from Nonnebakken near Odense. Notice the animal heads, here seen from above. Close study of the three central animal heads.

stammer fra et skattefund, optræder den kun i ét eksemplar. Samme forhold gør sig gældende i en række andre skandinaviske og baltiske skattefund som eksempelvis de førnævnte skatte fra Hiddensee og Vester Vedsted samt skatten fra Vårby i Sverige og fra Gnezdovo i Rusland. I alle disse (og flere andre) tilfælde optræder der kun et enkelt stort, rundt spænde med dyreornamentik, mens øvrige smykketyper kan være til stede i et eller flere eksemplarer. Dette forhold kunne tale for ideen om et "låst sæt", hvor runde spænder med dyreornamentik synes at spille en central rolle. En sådan systematisk sammensætning af smykketyper kunne indikere, at disse smykker blev brugt i en ce-

Fig. 11.

Skatten fra Vester Vedsted nær Ribe. Bemærk fundsammensætningens ligheder med Fæstedskattens. Efter Jørgensen og Petersen 1998.

The hoard from Vester Vedsted near Ribe. Note the similarity in the composition between of this hoard and the Fæsted example.

remoniel sammenhæng. De kan være givet som gaver til stormænd, der har brugt dem i repræsentativ sammenhæng. Måske har de været lagt til skue, båret af stormanden selv eller prydet hans hustru (ofte er ringene i "kvindestørrelse") i situationer, hvor stormanden har haft en udøvende funktion. I kraft af genstandssammensætningens ceremonielle karakter har smykkerne sendt et genkendeligt signal om autoritet og social status. Herudover synes der også at være en form for hierarki i sættene. Dette kommer til udtryk i mængden af (pragt) genstande og valg af materiale såvel som den håndværkstekniske kvalitet. Her udmærker Hiddensee-skatten sig ved at være af højeste

kvalitet. Fæstedskatten udviser betydelig håndværksteknisk kvalitet og stor variation i genstandstyper, mens mængden af guld alene placerer den i samfundets absolutte top. I denne sammenhæng fremstår eksempelvis Tolstrupskatten på alle måder noget

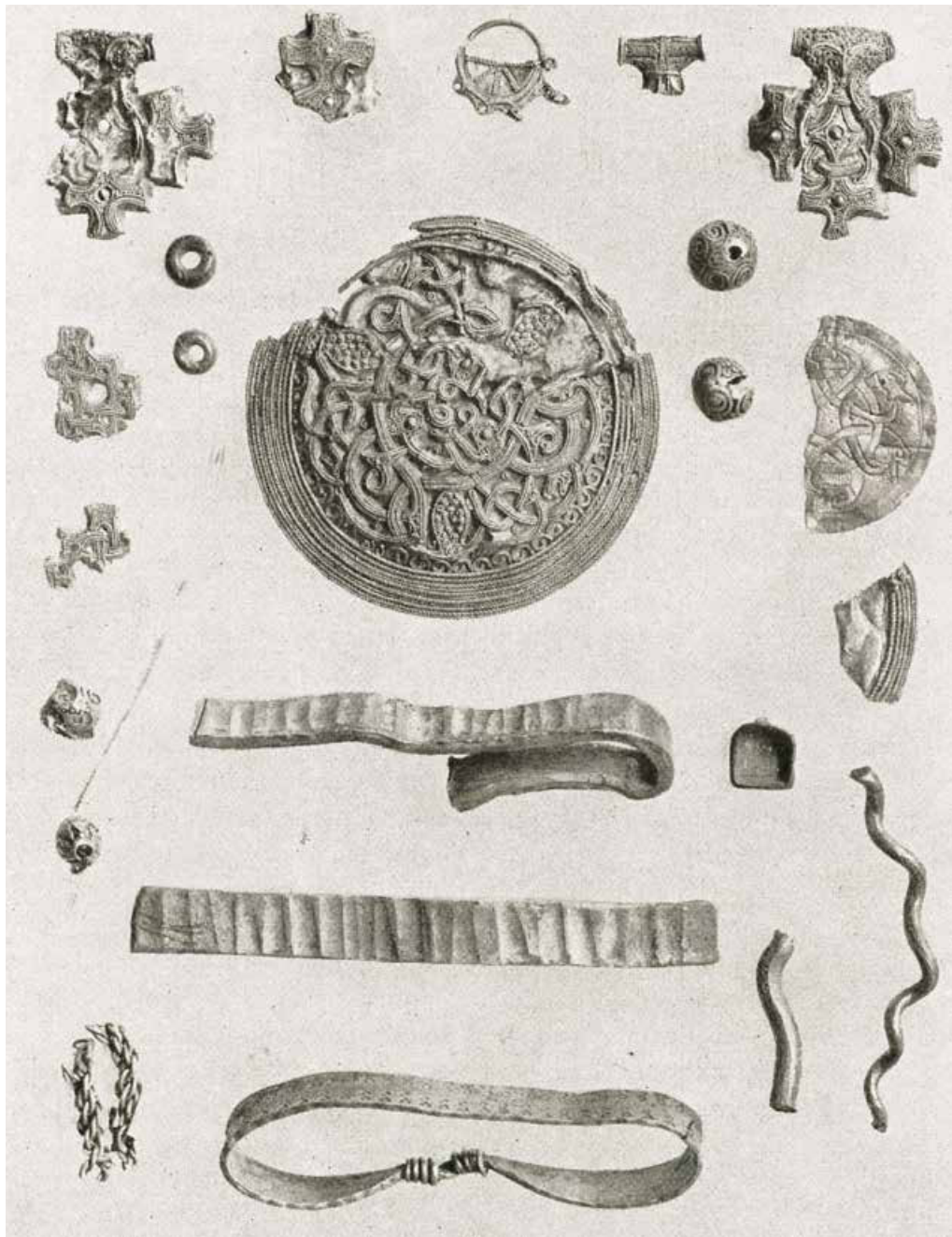

Fig. 12.

Tolstrupskatten, som indeholder et smykesæt meget lig det, der er fundet ved Fæsted. Her dog lavet i sølv. Efter Skovmand 1942.

The Tolstrup hoard, which includes a jewellery piece very similar in appearance to a find from the Fæsted hoard, though here wrought in silver.

mere beskeden (fig. 12). Denne opdeling kunne ligeledes tale for en hierarkisk tilgang i fremstillingen og brugen af disse smykker.

Allerede i 1936 foreslog Peter Paulsen Hiddenseeskatten og andre pragtsmykker i filigran som eksempler på guldsmedekunst fra et jysk kunstcentrum ved hoffet under Harald Blåtand (Paulsen 1936; Jansson 1991). Denne tolkning underbygges af fundene af en matrice på Trelleborg og filigransmykker fra Fyrkat og Nonnebakken (Roesdahl 1977; Roesdahl 1981; Jansson 1991). Isoleret set peger udbredelsen af filigranspændet fra Fæstedskatten og de øvrige fire af samme type i samme retning, idet tre af spænderne er fundet i Jylland (hvoraf to er af guld), mens de øvrige er fundet i henholdsvis Norge og på Gotland (fig. 13). Hvis Jellingstilen er udviklet og brugt politisk under Gorm den Gamle (Knudsen 2010), ligesom det kan være tilfældet med Mammenstilen under Harald Blåtand (Fuglesang 1991, s. 102–105) og Ringerikestilen under Knud den Store (Kershaw 2009, s. 302), synes teorien om et jysk udgangspunkt for filigransmykkerne endnu mere plausibel, og muligvis repræsenterer disse smykesæt politisk motiveret kunst under Jellingdynastiet. Pragtfulde kunstgenstande af høj, håndværksteknisk kvalitet og i værdifulde materialer blev produceret af et fåtal af yderst kompetente kunsthåndværkere, som må have virket i samfundets absolutte elite. Med tanke på filigransmykkernes høje kvalitet synes det meget muligt, at de er produceret i regi af et kongeligt hof. Her kan de have indgået i opretholdelsen af dynastiske og politiske forbindelser mellem kongen og de førende familier, som anskueliggørelse af kongens magt og bærerens status (Jansson 1991, s. 279; Svanberg 1998, s. 119; Armbruster & Eilbracht 2010, s. 184–194). Samtidig har det hjulpet et relativt nyt dynasti med at legitimere deres krav på magt, når loyale

stormænd kunne fremvise kunstgenstande, der symboliserede deres alliance med kongen (Svanberg 1998, s. 118–120). Aristokratisk gaveudveksling er et velkendt fænomen i vikingetiden og kan netop have haft til funktion at pleje alliancer og politiske forbindelser (Roesdahl 2005, s. 358; Kilger 2008, s. 257–258).

Tilstedeværelsen af guldringe i skattefundene kan ligeledes have spillet en rolle i en sådan relation, idet guldringen har symboliseret troskab mellem stormænd og deres betroede siden jernalderen (Kilger 2008; Wendt 2010, s. 63–66). At dette også har gjort sig gældende i vikingetiden kan denne beskrivelse fra Haraldskvedet fra slutningen af 800-tallet tyde på (den refererede strofe er dog fra 1100-tallet (Wendt 2010, s. 64)):

„På deres klæder og deres guldringe ser man, at de er venner af kongen. De har røde skindkapper, malede skjolde sølvomviklede sværd, ringvævede brynjer, gyldne sværdbånd, figursmykkede hjelme, armbårne ringe, som Harald gav dem.”

Dette kan være grunden til, at filigranspænderne er arkaiske i deres form og udtryk og ikke lader sig påvirke synderligt af kunstneriske impulser. De symboliserer et bånd, der har hersket blandt aristokratiet langt tilbage og deres budskab må ikke sløres af moderne tendenser. I denne henseende er det interessant, at genstands-sammensætningen fra Fæstedskatten kan genfindes både i tidligere og meget senere skattenedlæggelser. Den allerede nævnte Vester Vedsted-skat (nedlagt efter 942) indeholder kæde, guldringe og rundt spænde med dyreornamentik, hvoraf sidstnævnte er stilistisk ældre i sit udtryk end de øvrige spænder i denne artikel. Skatten indeholder desuden et rundt spænde af den såkaldte

Fig. 13.

Spredningen af pragtspænder i Jellingstil. Grå markerer sølvfund, gul viser guldfund og rød er matricerne fra Hedeby.

- 1: Tråen, Norge.
 - 2: Visby, Gotland.
 - 3: Tølstrup, Nordjylland.
 - 4: Grønning, Nordjylland.
 - 5: Fæsted, Sønderjylland.
 - 6: Hedeby, Nordtyskland.
- Grafik: Museet på Sønderkov.

The distribution of magnificent brooches in the Jelling style. Grey indicates silver finds, yellow indicates gold finds and red the Hedeby matrices.

Terslev-type, som, blot en anelse tidligere, kan have haft samme tilknytning og funktion i et aristokratisk miljø, som de øvrige filigransmykker (Svanberg 1998, s. 118–120). Guldskatte fra Hornelund indeholder to runde filigranspænder, et med dyreden anden med planteornamentik (fig. 14). For nyligt er på samme lokalitet fundet et afklip fra en guldring ornamenteret med en akantusranke, som er lig randornamentikken på det dyreornamenterede spænde og sandsynligvis repræsenterer Ringerike-stilen. Skatten er med de nye detektorfund møntdateret til en nedlæggelse omkring 1060 (personlig samtale med Lars Christian Bentsen), og en samstemmende patrice fra Viborg indikerer et produktionstidspunkt for det planteornamenterede spænde i starten af 1000-tallet (Krongaard Kristensen 1998, s. 215–216). Begge dateringer er fint i overensstemmelse med den stilistiske dateringsramme. Endelig indeholder den anden sølvskat fra Østermarie på Bornholm også et stort, skiveformet spænde samt snoede ringe og en kæde med dyrehovedtermi-

naler. Spændet har mange lighedstræk med det planteornamenterede spænde fra Hornelundskatten, selvom de ikke er fuldkommen identiske. Skatten er, som den første Østermarieskat, nedlagt i 1100-tallet og indeholder desuden et sølvkors (Grinder-Hansen m.fl. 2013, s. 154), men derimod intet spænde med dyreornamentik.

Disse tre skattefund danner, i sammenhæng med Fæstedskatten, en tilnærmelsesvis kontinuitet for det låste sæt fra første halvdel af 900-tallet op til 1100-tallet. Den anden skat fra Østermarie kan i så fald være et eksempel på et ceremonielt sæt, der trækker denne symbolik ind i middelalderen og ud af den hedenske sfære.

Sammenfatning

Fæstedskatten er, med sine op mod halvandet kilo guld, nu at regne for Danmarks største guldskat fra vikingetiden. Skatten udmærker sig ved sin store variation i genstande, hvoraf mange er udført i overordentlig god kvalitet. Begge

Fig. 14.

De to spænder fra Hornelund nær Varde, Foto efter Jørgensen og Petersen 1998, s. 305.

The two brooches from Hornelund near Varde.

disse forhold placerer skatten i toppen af det aristokratiske miljø i vikingetiden, mens filigransmykkernes stilistiske tilhørsforhold og generelle perspektivering tilmed trækker skatten ind i 900-tallets kongelige miljø. Disse pragtmykker kan således være produceret af kunsthåndværkere ved hoffet under Jellingdynastiet og givet som gaver til stormænd for at styrke alliancer og politiske forbindelser. Genstandssammensætningen i Fæstedskatten og flere andre skattefund fra perioden indikerer desuden en særlig brug og betydning for flere af de genstandstyper, som findes i de vikingetidige skattefund. Muligvis har en del af disse genstande indgået i et ceremonielt sæt til repræsentativ brug, hvor de har sendt et signal om autoritet, social status og forbindelser til kongen. Brugen af guldringe som tegn på troskab mellem de højere klasser i samfundet er en gammel symbolik, og på samme måde synes der at være kontinuitet i skattefundenes genstandssammensætning fra vikingetid og ind i middelalderen. Her kan altså være tale om en symbolik, der er særligt knyttet til enkelte genstandstyper og som bibeholder sin betydning over en meget lang periode og på tværs af et trosskifte.

Noter

1. Venligst oplyst af Museumsinspektør Peter Pentz fra Danmarks og Middelhavslanternenes Oldtid, Nationalmuseet.

2. Detektorafsøgningerne blev udført af Poul Nørgaard Pedersen, Kristen Nørgaard Drejø og Marie Aagaard Larsen, som sammen udgør et team.

3. Oplyst ved Malene Nymann, personlig henvendelse (genstanden er endnu ikke publiceret).

Litteratur

Arents, Ute & Silke Eisenschmidt 2010: *Die Gräber von Haithabu. Band 1: Text, Literatur*. Neumünster.

Armbruster, Barbara. & Heidemarie Eilbracht 2010: *Wikingergold auf Hiddensee. Rostock*.

Capelle, Torsten. 1968: *Der Metallschmuck von Haithabu. Studien zur wikingischen Metallkunst*. Neumünster.

Ejstrud, Bo og Lars Grundvad 2016: Danmarks største guldskat fra vikingetiden. *Skalk* nr. 5, s. 18–19.

Ejstrud, Bo og Lars Grundvad 2017: Fæstedskatten. *Skalk* nr. 3, s.3–9.

Fuglesang, Signe Horn 1981: Vikingetidens kunst. *Norges kunsthistorie, I, Fra Oseberg til Borgund* (ed. K. Berg). Oslo.

– 1982: Early Viking Art. *Acta ad Archaeologiam et artium historiam pertinentia*, II, s. 125–173.

– 1991: The Axehead from Mammen and the Mammen style. I: Mette Iversen (red.) *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikin-*

getid. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVIII. Højbjerg, s. 83–108.

Grinder-Hansen, Poul et al. 2013: Skatten fra Østermarie. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2013, s. 140–155.

Jansson, Ingmar 1991: År 1970/71 och vikingatidens kronologi. I: Mette Iversen (red.) *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVIII. Højbjerg, s. 267–284.

Johansen, Harald et al. 1972: *Hygum Sogn. Træk fra oldtid til nutid*. Hygum Hjemstavnsforening. Haderslev.

Jørgensen, Lars & Peter Vang Petersen 1998: *Guld, magt og tro. Danske skattefund fra oldtid og middelalder*. Kolding.

Kershaw, Jane F. 2009: Culture and Gender in the Danelaw. *Viking and Medieval Scandinavia* 5, s. 295–325.

Kilger, Christoph 2008: Wholeness and Holiness: Counting, Weighing and Valuing Silver in the Early Viking Period. Means of Exchange. Dealing with Silver in the Viking Age. I Dagfinn Skre (red). *Kaupang Excavation Project Publication Series*, Volume 2. Norske Oldfunn XXIII. Århus, s. 253–326.

Kleingärtner, Sunhild 2007: Der Pressmodellfund aus dem Hafen von Haithabu. *Die Ausgrabungen in Haithabu* 12. Neumünster.

Klindt-Jensen, Ole & David M. Wilson 1965: *Vikingetidens kunst*. København.

Krogh, Knud J. 1982: The royal Viking-age monuments at Jelling in the light of recent archaeological excavations. *Acta Archaeologica* Vol. 53 1982, s. 183–216.

Krogh, Knud J. & Bodil Leth-Larsen 2007: *Hedensk og Kristent. Fundene fra den kongelige gravhøj i Jelling*. Vikingekongernes monumenter i Jelling Bd. II. København.

Kristensen, Hans Krøngaard. 1998: Patrice. I: Jesper Hjerminde et al. (red.) Viborg Sønderø 1000–1300. *Byarkæologiske undersøgelser 1981 og 1984–85*. Viborg

Stiftsmuseums skrifterække bind 2. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXXIV. Højbjerg, s. 215–216.

Näsman, Ulf 1991: Mammen 1871. Ett vikingatida depåfynd med beslag till selbågskrön och annat skrot. I Mette Iversen (red.) *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVIII. Højbjerg, s. 217–260.

Paulsen, Peter 1936: *Der Goldschatz von Hiddensee*. Führer zur Urgeschichte Band 13. Leipzig.

Petersen, Jan 1955: *Vikingetidens smykker i Norge*. Stavanger.

Roesdahl, Else 1977: *Fyrkat. En jysk vikingeborg, 2. Oldsagerne og gravpladsen*. Nordiske Fortidsminder Bind 4. København.

– 1981: En tusindårig guldfugl. *Hikuin* 7, s. 205–208.

– 2005: From Scandinavia to Spain. A Viking–Age Reliquary in León and its meaning. I J. Sheehan et al. (red.): *The Viking Age: Ireland and the west. Papers from the Proceedings of the Fifteenth Viking Congress 18–27 August 2005*. Dublin, s. 353–360.

Skovmand, Roar 1942: De danske Skattefund fra Vikingetiden og den ældste Middelalder indtil omkring 1150. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1942. s. 1–275.

Svanberg, Fredrik 1998: Exclusive Jewellery, Borgeby and Western Scania c. AD 950–1050. *Fornvännen* 93. s. 113–124.

Wendt, Antje 2010: Wikingerzeitliche Goldringe. Eine Fundgruppe ohne Kontext? *Beretning fra 29. tværfaglige vikingesymposium* Schleswig 2010. Højbjerg 2012, s. 50–68.

Wilson, David M. 1995: *Vikingatidens kunst*. Lund.

Upublicerede kilder

Grundvad, Lars 2017: *Beretning for HBV 1498 Fæsted II, Sdr. Hygum sogn*. Museet på Sønderø.

Knudsen, Maria 2010: *Jellingstilen – anvendelse, kontekst, betydning. Mod nye forståelser af vikingetidens kunst*. Upubliceret speciale i Middelalder- og renæssancearkæologi ved Aarhus Universitet.

Summary

The Fæsted hoard – Dynastic goldsmith production from 10th century Denmark

2016 was the year that saw the Fæsted hoard gain worldwide recognition and reknown– despite the fact, that the find–site has been known for more than 100 years. Three amateur archaeologists had the luck and diligence to find six gold arm–rings and one of silver, all of which could be positively associated with a gold necklace recovered from the same field in 1911 (fig. 3). This find by the amateur archaeologists led to a small excavation, which was carried out in December 2016 by Sønderø Museum.

The excavation resulted in numerous new finds of both gold and silver artefacts. Especially the smaller objects were recovered due to the archaeological investigation. At the beginning of 2017, the hoard consisted of more than 1,4 kg gold and 100 g silver (fig. 2). Among the hoards constituents were three pieces of jewellery made in the Jelling style – the necklace from 1911, an arm–ring (fig. 5) and a magnificent brooch (fig. 6)– which are dated to the first half of the 10th century. These three finds constitute the primary subject matter for the present article, which attempts to investigate the relationship between the Jelling style and the Jelling dynasty. With the advent of the Fæsted hoard, a number of interesting observations crop up relating to the distribution of artefacts made in this style– especially in Denmark and throughout the entirety of Scandinavia (fig. 10). In this context, the composition of the Fæsted hoard is not unique, on the contrary. In a number of cases, where magnificent

brooches similar to the find from Fæsted are identified, they appear as part of a somewhat standardized set of jewellery. Aside from the brooch, there is a characteristic cross–shaped pendant and arm–rings. It is also interesting here, that the jewellery collections are made of both gold and silver, which could in itself relate some indication of hierarchy and affiliation. These jewellery collections could be representative of allegiance gifts from a royal power to regional magnates. The bearing of such a set of jewellery allowed a magnate to clearly show allegiance and thereby gained the authority to act as a person of power. In this respect it is interesting, that the styles do seem to change and coincide with changes in dynastic succession, so that each king in the Jelling dynasty manifested their power visually using individual and characteristic style elements. As this article deals with the relationships connected with the Jelling style, it should be noted, that this style should be associated with King Gorm the Old.

This article is the first of a series of articles, which will attempt to place the Fæsted hoard in its rightful context – enabling us to shed some light on the contemporary world that produced it as well as analysing its entire contents.

Lars Grundvad

cand. mag.
Museumsinspektør, Museet på Sønderø
Sønderøsgårdvej 2, 6650 Brørup
lg@sonderskov.dk

Maria Knudsen

cand. mag.
Museumsinspektør, Sydvestjyske Museer
Tangevej 6, 6760 Ribe
mkn@sydvestjyskemuseer.dk
